

діякон Й. Г. (J. H.)

Римські катакомби (De catacumbis Romanis)

(Продовження)

II. часть

Огляд головніших підземних кладовищ

Топографічне розложення римських катакомб замітне тим, що всі вони гуртуються біля старинних римських шляхів, що розходились із столиці імперії на провінцію. Тому археологи ділять їх на чотири групи відповідно до напрямку доріг, а саме:

- а) північну, що обнімає кладовища при *via Flaminia*, *Salara Vetus*, *Salara Nova* й *Nomentana*;
- б) східну з кладовищами при *via Tiburtina*, *Labicana* й *Latina*;
- в) полудневу при *via Appia*, *Ardeatina* й *Ostiensis*;
- г) західну при *via Portuensis*, *Aurelia* й *Cornelia*.

I. Північна група

1. Кладовище св. Валентина

Via Flaminia це славний римський шлях, що вів до Ріміні й знаходився на кілька кілометрів від Риму, забудований віллями римських патриціїв. На третьому кілометрі цієї дороги від мурів міста оснували християни підземне кладовище, що дістало назву Валентина, мученика з часів Клявдія Готика, наслідника Галієна. Історія св. Валентина неясна й непевна. Знане є, що священик Валентин перетерпів мученичу смерть дня 14. лютого около 268-270 рр. Але того самого дня святкувано як у Римі, так і в Терні пам'ять єпископа Валентина, що вмер у Римі мученичою смертю. Археологи тепер однозгідно приймають, що катакомби взяли назву від мученика Валентина, єпископа міста Терні.

Про це підземне кладовище з базилікою, що її збудував у честь мученика папа Юлій I (337-352), згадується в хроніці Михаїла „*ad Mosam*“; у ній читаємо, що один із полонників у XI ст. зійшов до катакомб, правдоподібно в товаристві настоятеля монастиря при базиліці св. Валентина. (Ця базиліка по якімсь часі розсипалася в руїни так, що археолог Бозій у XVI в. знайшов уже тільки її останки). Зійшовши до катакомб, бачив він ще гарно змальовані картини (мабуть із VII ст.): Матери Божої, Розп'яття, тощо.

Нажаль після Бозія ніхто не зайнявся збереженням тих цінних пам'яток християнської старини. Аж 1878 р. проф. Маруккі почав нові дослідження; але в міжчасі власники сумежної виниці, копаючи фундаменти під будову дому, натрапили на головну галерію катакомб і перемінили її на пивницю: поклали там бочки з вином та всяке господарське знаряддя. Притім знищили багато гробів та мальовил так, що професорови Маруккі вдалося розпізнати тільки сліди славних картин, що їх описав був Бозій.

Катакомби св. Валентина складаються з кількох правильних галерій, які виразно можна пізнати. Одну з них християни пізніше розширили та перемінили її на підземну каплицю. Вона була гарно прикрашена так, що ще й тепер видніють у ній сліди мальовал. Катакомби зберегли багато фрагментів із написів та з різьб саркофагів; один з них представляє події із життя Верховного Апостола св. Петра.

2. Кладовище Гермеса

Катакомби Гермеса при *via Salaria Vetus* це одне з більших кладовищ римської християнської громади. Про Гермеса читаємо в актах папи Олександра, що він мав бути префектом Риму за цесаря Траяна. Коли він на вернувся й прийняв хрещення з усім своїм домом (м. і. з 1200 невольниками), то вістка про це дійшла скоро до Траяна. Траян приказав негайно увязнити його враз із римським Єпископом Олександром та віддав їх під нагляд трибуна Квірина. Однак наука Христа проникала вже всі верстви римської суспільности. Незабаром і Квірин став християнином враз зі своєю донькою Бальбіною й багатьома в'язнями, які прийняли св. Тайну Хрещення з рук папи Олександра. Перший умер як мученик Квірин, опісля Гермес і папа Олександр.

Катакомби Гермеса ще докладно не досліджені. Дотепер відкрили два важні святилища, а саме: підземну каплицю, де лежало тіло Гермеса, і малу крипту мучеників Протона й Якинта, яких дуже почитали давні християни. В часі останніх переслідувань за Діоклетіяна, християни засипали гробницю тих мучеників; аж папа Дамаз велів її відкопати та прикрасив її прекрасними епіграфами.

1845 р. о. Маркі відкрив ненарушений гріб св. Якинта з написом *D. P. III. Idus Septembr. Jacinthus Martyr*. Тіло цього святого залишилося тільки випадково в катакомбах після загальних перенесень мощів мучеників у IX ст. Сталося це тому, що його

гріб закрила піднесена долівка крипти. Коли гріб отворено, знайдено рештки спалених мощів, що були обвинені в полотно, перетикане золотом. Мощі св. Якинта знаходяться тепер у каплиці Семинарії Пропаганди в Римі.

Акти Протона й Якинта не збереглися, але їхні імена знаходяться в „*Passio s. Eugeniae*“, де сказано, що вони були її рабами та що Євгенія подарувала їх Басіллі.

Мощі Гермеса переніс папа Григорій IV до церкви св. Марка, а мощі мучениці Басіллі переніс папа Пасхаліс до церкви св. Пракседи в Римі.

Між мальовилами цих катакомб заховалася гарна картина суду: Спаситель, сидячи на престолі, простягає руку над головою помершого, що його супроводить двох святих. Один аркосолій вилочений мазаїкою; під луком видніють образи Даниїла між львами й Марії у стіп Христа, що воскрешає Лазаря.

3. Кладовище св. Памфілія

Трете велике кладовище християн при *via Salaria Vetus* це кладовище мученика Памфілія. Про його життя та обставини його смерті не маємо нажаль ніяких відомостей.

Вже Бозій зійшов був до цих катакомб 1594 р. і знайшов там багато крипт, з яких одна, правдоподібно якогось мученика, гарно прикрашена, звернула його особливішу увагу. Де *Rossi*, просліджуючи 1865 р. ці катакомби, знайшов крипту з біблійними картинами: викинення Йони з корабля; розслабленого з ліжком у руках; Мойсея, що добуває воду зі скали; жертву Ісаака; воскресення Лазаря, тощо.

Відкриття Бозія й де *Rossi* не навели археологів на головну часть цих просторих катакомб. Дперва 1920 р. вдалося попасти на головні артерії кладовища та розпізнати його розложення. Катакомби розкопані в трьох поверхах, з яких останній лежить 19 м. під поверхнею землі. Деякі галерії зберегли аж досі цілі ряди ненарушених гробів, замкнених плитами враз із дрібними прикрасами.

Середня часть катакомб є найстарша та походить із третього віку. Там знаходиться крипта з гробом мученика Памфілія в аркосолію. Тіло святого витягнуто через отвір, зроблений у стіні так, що мармурове віко гробу залишилося на місці. На стінах крипти видніє багато написів побожних прочан, що відвідували мощі святого. В галерії, що веде до крипти, знаходиться мале заглиблення, що в нім християнський мистець із VI ст. змалював погруддя Матері Божої з Дитятком Ісусом.

Нажаль цю картину й напис хтось знищив так, що пропала та цінна для нас догматична пам'ятка.

Одна кімната цих катакомб ціла розмальована враз зі стелею. Там бачимо гарні образи, що представляють Ноя, Доброго Пастиря, тощо.

4. Кладовище Максима „ad Felicitatem“

Ці катакомби, положені біля porta Salaria, мають свою назву від невідомого нам Максима, можливо власника-основника християнського кладовища, та від римської мучениці Феліцити. В її актах оповідається, що вмерла як мучениця за часів Авреліяна враз із 7 своїми синами за відмову жертви для божків.

З катакомб заховалася тільки мала частина з підземною каплицею, що її збудував у честь мученика Сільвана папа Боніфатій I (480-422). Він збудував також наземну базиліку над гробом св. Феліцити, звідкіля можна було зійти сходами до святилища Сільвана.

1884 р. відкрито стіну підземної каплиці, на якій збереглися рештки мальовила з VII ст., а саме образ Ісуса Христа, що вкладає вінець життя на голову Феліцити й сімох інших мучеників.

Новіші археологи*) завважають, що оповідання про Феліциту, як матір сімох мучеників є легендою, яку зродила близькість двох святих місць, злучених сходами; уява християн злучила по якимсь часі цілу групу мучеників, що їх пам'ять святкувано дня 10. VII, в одну родину: матери Феліцити та її сімох синів.

5. Кладовище Трасона „ad s. Saturninum“

Згадку про Трасона знаходимо в актах св. Сусанни та св. Маркилія. В них оповідається, що Трасон, член шляхетної римської родини, щедро підпомагав братів по вірі, яких засуджено на праці в термах. Мартирології подають „dies natalis“ цього святого на день 11. XII.

В катакомбах Трасона поховано багато мучеників. У мартирологіях читаємо: „Romae Sanctorum Chrysanti et Dariae et qui cum eis passi sunt Claudius, Ilaria, Iason, Maurus et milites septuaginta duo“. Християнські супруги Хрисант і Дарія мали бути живцем поховані за часів лютих переслідувань Валеріяна.

Катакомби Трасона замикають велику сіль підземних гале-

*) Kirsch, Le cat. rom., стор. 75.

рій із нагробними написами, здебільша з III віку, коли це кладовище було вже широко розгалужене.

Картини, що тут збереглися, представляють здебільша біблійні сцени; м. і. одна представляє християнина-побідника на цирковій арені.

Нажаль не знайдено там ніякого сліду з гробу популярного мученика Сатурніна, що в його честь побудовано наземну базиліку, ані не знайдено також крипти почитаних Хрисанта й Дарії.

6. Кладовище Йорданів

Ці великі катакомби при *via Salaria Nova* відкрито вже 1578 р., однак вони скоро стали знову недоступними так, що віднайдено їх вдруге аж 1921 р. Катакомби цінні тим, що зберегли багато картин як Старого, так і Нового Завіту, з половини третього віку.

Пояснення тих картин подає Kirsch*). Він каже, що сцени Старого Завіту, які тут стрічаємо, а саме представлення: Ноя в кораблі, Даниїла між львами, Мойсея, що вдаряє палицею по скалі, Сусанни, що її вратував Даниїл, жертви Авраама, викинення Йони з корабля — всі вони представляють чудесні Божі діла освободження людей від важких земських терпінь та небезпек. Ця основна ідея в християнській штуці є висказом сильної надії, що покійні ісповідники Христа, поховані в тих підземеллях, будуть уратовані від своїх ворогів, подібно як праведні Старого Завіту, й так увійдуть у небесну славу.

Сцени Нового Завіту, що виступають в іконографії катакомб із початком II та в III століттю, становлять дві окремі групи:

Перша обнімає ряд Христових чудес, як: воскресення Лазаря, uzдоровлення кровоточивої, сліпородженого, розслабленого з ліжком у руках. Всі ті сцени представляють віру й надію християн, що померші, звільнені від гріхових пут, воскреснуть та досягнуть небесне щастя з рук Спасителя. Та надія християн представлена також у численних образах Доброго Пастиря з ягнятем на раменах. Ті образи появляються вже в першій половині II віку. Добрий Пастир у штуці катакомб це висказ християнської віри, що Христос є справжнім Пастирем, який збирає своїх вірних в одне стадо вибраних душ до неба.

До другої групи картин, каже Kirsch, треба зачислити сцени, що представляють появу Спасителя на світі та Його діла, щоб спасти людей. Вони представлені символічно в картинах при-

*) *Le cat. rom.*, стор. 78 і сл.

ходу мудреців зі Сходу, розмови Ісуса Христа з Самарянкою, розмноження хлібів, чуда в Кані Галилейській, тощо.

В катакомбах знайдено багато фрагментів - написів. Один із них у грецькій мові звучить ось так: ΕΝΘΑΔΕ ΠΑΥΛΕΙΝΑ ΚΕΙΤΑΙ ΜΑΚΑΡΟΝ ΕΝΙ ΧΩΡΩ ΗΝΚΗΔΕΕΥΣΕ ΠΑΚΑΤΑ ΕΗΝ ΘΡΕΠ ΤΕ ΙΡΑΝ ΓΑΓΚΕΡΗΝ ΑΓΙΑΝ ΕΝ ΧΡΩ. В інших латинських епіграфіях називають християни покійників благословенними, нпр. „*rufinae filiae benedictae*“ — висказ рідкий у написах катакомб.

7. Кладовище Прискиллі

Це останнє християнське кладовище при *via Salaria Nova*, віддалене 2 км. від брами міста, має свою назву від Прискиллі, жінки зі славного роду Ациліїв (*Acilius*) Глябріонів, що стала основицею мабуть першого християнського кладовища в Римі.

Катакомби Прискиллі це одне з найбільших кладовищ римської громади християн, що стариною та багатством пам'яток перевищує всі інші катакомби Риму. Тут спочив Ацилій Глябріон, консуль за Домітіяна з родиною, папа Маркилин, мученики Филип, Фелікс, Крискентіон, та багато інших, а в зовнішній базиліці Римські Єпископи: Сильвестер, Ліберій, Сирікій, Келестин та Вігільй. Можна сміло сказати, що в катакомбах Прискиллі спочив цвіт римської християнської громади від часу, як її оснували Апостоли.

Некрополь розкопаний у двох великих поверхах, з яких горішній є старший.

В часі розкопів, що їх переведено в рр. 1888-1889, знайдено три первісні гіпогеї Ациліїв з початку другого віку, що стали завязком катакомб. Перше місце займає між ними т. зв. „*Sappella graeca*“ (назва від грецьких написів) у виді церкви з трьома абсидами та багатими прикрасами з різних часів. Картини представляють: Сусанну вратовану Даниїлом, трьох молодців у печі, Мойсея, що вдаряє палицею по скалі, Ноя в кораблі, поклін трьох царів, вечерю при участі сімох осіб, яка нагадує Євхаристійну Вечеру. При однім гробі знайдено картину Божої Матері з Дитятком Ісусом з II віку: Марія в сидячій поставі держить Дитятко, біля неї стоїть пророк Ісаїя з пергаменовим звитком у лівій руці, а правою вказує на зізду, що блистить над головою Богородиці (сповнення пророцтва про прихід Месії, Світла правди, на землю). Ця найстарша з віднайдених досі картин Божої Матері вказує, що почитання Марії почалося в католицькій Церкві вже від початку християнства.

Гіпогей Ациліїв був виконаний у виді широкої галерії з ни-

шами в стінах, що були вилічені мармором. З галерії вузький перехід вів до родинної крипти Манлія Глябріона, в якій аж дотепер збереглися дорогі мармурові саркофаги.

Історик Светоній оповідає в життєписі Домітіяна¹⁾, що той цісар „complures senatores, in his aliquot consules interemit, ex quibus Civicam Cerealem in ipso Asiae proconsulatu, Salvienum Orfitum, Acilium Glabrionem in exilio quasi molitores rerum novarum“. Закид „Molitores rerum novarum (superstitionum)“ у Ацилія Глябріона означає без сумніву визнання християнської віри, за яку цього консуля засуджено на боротьбу з дикими звірями в римському амфітеатрі. Розкопки з 1888-1889 рр. potwierджують тожність гіпогею Ациліїв. Відкрито там два надписи на саркофагах: один „Acilio Glabrioni filio“, а другий „M. Acilius. V. C. et Priscilla C.“ (= Manius Acilius vir clarissimus et Priscilla clarissima).

Тут відкрито також гарний грецький надпис такого змісту: Ο ΠΑΤΗΡ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΟΥΣ ΕΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΛΑΒΗΣ ΕΙΡΗΝΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ — ΣΟΙΔΟΞΑ ΕΝ Ψ. [Отче всіх, яких Ти сотворив і вибрав, (прийми) Ірину, Зоена та Маркила. Слава Тобі в Христі].

Біля гіпогею Ациліїв знайдено крипту, якої стіни покриті написами імен та молитов побожних прочан. Між іншим знаходимо там коротеньку молитву до основниці катакомб Прискиллі та до мученика Крискентіона, що там спочивав.

Другий поверх почали розкопувати християни вже з кінцем II ст. В III і IV вв. його сітка розрослася так широко, що дала місце на вічний спочинок тисячам.

Вигляд гробів у катакомбах Прискиллі має відмінний характер, як інших християнських кладовищ. Нагробні написи випісані здебільша червоною краскою, мова майже скрізь грецька, текст написів примітивний, бо складається з імен помершого та короткого поклику: „рах“; „рах tibi“; „рах tecum“. З символів найчастіше стрічаємо якор, деколи риби, пальми, голуба з галузкою в дзюбі. Прізвища помершого нагадують римські родини першого та другого віку. Замітне є, що часто стрічається там імя ΠΕΤΡΟΣ, з яким то іменем в інших катакомбах можна стрінутися тільки дуже рідко.

8. „Coemeterium Maius“

Ці катакомби, що їх старинні документи називають: „coemeterium maius“, „ad nymphas“, „ad capream“, або „ostrianum“, є найбільшим християнським кладовищем при *via Nomentana*.

¹⁾ Domit. c. X.

З цими катакомбами звязувала традиція пам'ять апостольської праці Верховного Апостола. І так нпр. в актах св. воїнів Мавра й Папія читаємо, що якийсь пресвітер Йоан мав похоронити цих воїнів-мучеників при „*via Nomentana sub die Cal. Februarii ad Nymphas, ubi Petrus baptizaverat*“. — Певне є, що подібні нотатки не відповідають дійсности, всежтаки кидають нам деяке світло на старину катакомб.

Кладовище „*Maius*“ розкопане в двох широко розгалужених поверхах. 1842 р. Маркі відкрив у ньому велику крипту, викуту в камені в виді базиліки з абсидою. Ця підземна церковця служила певно до літургічних зібрань християн, особливо до приношення безкровної Жертви.

В катакомбах збереглося багато мальовил, що представляють сцени як зі Старого, так і з Нового Завіту, а саме: трьох молодців у печі, Адама й Еву, що їх спокушує вуж, Даниїла між львами, гарну картину Спасителя між Апостолами, прихід мудреців зі Сходу, небесний бенкет, тощо. — Недавно відкрито картину, що представляє двох померших у стіп якоїсь святої, мабуть мучениці Емерентіани, що спочивала в наземній базиліці, яку передання називало сестрою св. Агнети. Ця одинока в своєму роді картина з катакомб є важним для нас свідомством, що вже перші християни вірили та просили заступництва святих перед Богом.

9. Кладовище св. Агнети

Завязком підземного цвинтаря був малий приватний гіпогей родини св. Агнети, оснований мабуть у II. ст. при *via Nomentana*.

Більша часть мартирольогій та календарів ставлять „*dies natalis*“ цієї великої мучениці на день 21. І. Нажаль про обставини смерті Агнети не знаємо нічого певного. 1728 р. відкрито мармурову плиту з написом папи Дамаза в честь Святої, в якому цей великий почитатель мучеників згадує про тяжкі проби, що їх перенесла перед смертю св. Агнета. Напис звучить ось так: „*fama refert sanctos dudum retulisse parentes agnen cum lugubres cantus tuba concrepuisset nutricis gremium subito liguisse puellam sponte crucis calcasse minas rabiemq. tyranni urere cum flammis volvisset nobile corpus viribus inmensum parvis superasse timorem nudaque profusum crinem per membra dedisse ne domini templum facies peritura videret o veneranda mihi sanctum decus alma pudoris ut damasi precib. faveas precor incluta martyr*“.

Після зложення тіла Агнети в гіпогею християни дуже старалися про місце вічного спочинку для себе біля святої так, що з того часу кладовище стало дуже скоро розширятися.

Мощі св. Агнети лежать досі під головним престолом базилики, яку, як згадує *Liber Pontificalis* в життю Сильвестра, вибудував Константин Вел. на просьбу Константи́ни. Але тому, що в тім часі християни не важилися ще нарушувати мощів святих із місця їх спочинку, базилику збудовано глибоко в землі, в поземі галерій так, що тільки склепіння підносилося понад землю. В VII. в. мури стін піднесено високо вгору, і в тому виді старинна святиня заховалася аж до наших часів.

Вхід до катакомб веде з нутра базилики. Кладовище здебільша заховалося в цілості, багато гробів залишилося ненарушених аж дотепер.

Характер катакомб св. Агнети ріжниться від інших великих римських катакомб тим, що галерії тут вузькі з малими криптами, гроби та стіни вбогі на мальовила, чи прикраси; збереглося зате багато епіграфів з іменами померших.

На одному гробі видніє викутий у мarmorі монограм Христа з написом: „sub hoc signo sirici (vinces)“.

10. Кладовище св. Никомида

На основі актів Нерая та Ахілля Никомид мав бути священником римської християнської громади. Його мали замучити погани та кинути до Тибру, звідкіля витягнув його тіло один із його учеників і похоронив „in horto Iusti prope muros“.

Кладовище св. Никомида відкрито в минулому столітті. Розмірами воно невелике; складається з двох галерій та трьох крипт. Було мабуть завсіди приватним кладовищем у руках власників ґрунту. Вказує на те один нагробний напис, в якому Валерій Меркурій дозволяє хоронити в ньому тільки тих лібертинів, що визнають ту саму віру, що й він. Крипта в правій стіні головної галерії виложена мarmorом. В ній захова́лися останки трьох аркосолеїв, де мабуть спочивали мощі св. Никомида. Покищо археологам не вдалося з певністю ствердити, де було місце спочинку святого.

II. Східна трупа

1. Кладовище св. Лаврентія (Киріяки)

Про ці катакомби залишив коротку записку археолог Бозій у XVII ст. Він каже, що вони дуже прості, гроби здебіль-

ша отворені, в багатьох із них біліють кости покійників, на землі лежить велика скількість фрагментів із нагробних написів. Коли зійшов до другої часті цих катакомб, завважив, що вони розтягаються в трьох поверхах, а сітка галерій дуже густа на висоту людини.

Такий був стан кладовища св. Лаврентія в XVII ст. Та вже в наступному віці почав його оточувати великанський некрополь Риму, т. зв. *Campio Vergano*. О. Маццолярі Т. І. згадує в своїй праці „*Vie sacre*“ про безприкладне нищення галерій та ненарушених гробів давніх християн, що діялося на його очах. В новіших часах, катакомби св. Лаврентія стрінула справжня наруга: біля гробів мучеників та вірних III. й IV. ст. почали ховати тіла явних ворогів Христа; біля нагробних написів з думками глибокої віри та надії християн перших віків появляються нові таблиці з богохульними кличами масонів!

Кладовище св. Лаврентія було одним із найбільш почитаних кладовищ старинної христ. громади. Св. Лаврентій був діяконом за папи Сикста II та перетерпів жорстоку смерть за часів переслідувань Валеріяна. Християни називали цей цвинтар також від імени побожної вдови Киріяки, що мала побудувати гріб св. Мученикови.

За часів Константина В. вибудовано над гробом св. Лаврентія малу церковцю, яку папа Пелагій (578-590) розбудував у виді просторої базиліки. Середньовічні провідники згадують про гроби мучеників: Абундія, Гермея, Киріяки, Юстина, Крискентія, Романа. Однак археологам після знищень цих катакомб не вдалося попасти на сліди тих гробів.

Між мальовилами треба згадати: картину Христа між двома Апостолами; суд над покійним Зосиміаном; чудо зіслання манни на пустині; пророцтво Спасителя про трикратне відречення св. Петра, та інші біблійні сцени.

Біля катакомб св. Лаврентія знайдено випадково 1926 р. під дорогою *Viale Regina Margherita* друге окреме кладовище, про яке нема ніякої згадки в старинних джерелах.

Примітивні сходи ведуть до великої галерії з III ст., з якої входить до другої просторої галерії з сіткою численних бічних хідників. Цілу цю часть катакомб засипали християни землею з пізніших викопів. Археологічний Інститут, що вів тут розкопки в останніх літах, відкрив багато галерій з замкненими гробами; в одній крипті (з абсидою), якоїсь багатой християнської родини з IV ст., знайдено чотири саркофаги „*in situ*“ (тобто на первісному місці) з багатою різьбою та нагробними написами.

2. Кладовище св. Іпполита

Ці катакомби розтягаються по лівій стороні via Tiburtina, недалеко базиліки св. Лаврентія.

Особа Іпполита довгий час була загадочна, бо археологічні джерела називають його раз священиком, то знову жовніром палятинської когорти, що мав перетерпіти смерть за Декія, або, як подають інші джерела, за імператора Валеріяна.

Аж славний De Rossi ствердив на основі розкопок, що Іпполит, це ніхто інший, як тільки відомий римський учений, завзятий противник папів Зефірина та Калікста, що викликав був схизму та став антипапою. Іпполит перед смертю на вигнанні поєднався з Церквою та опісля здобув собі велике почитання серед християн римської громади.

Розкопи переведені в тих катакомбах в 1882-1883 рр., навели на відкриття гарної підземної базиліки з абсидою з IV. ст. на місці крипти св. Іпполита. Базиліку збудовано для потреб християн, що сходилися в великому числі слухати Служб Божих при мощах святого. Готи зруйнували цю підземну церковцю, а папа Вігільй знову її відбудував та прикрасив.

В базиліці зберігається сьогодні велика збірка написів; на лівій стінні біля входу видніє молитовка до святого: *iprolite - in - mente - (habeas) - petru(m) - peccatore(m)*.

Вхід до катакомб веде з базиліки; галерії тут здебільша понижені та ще в цілості не просліджені. Мощі св. Іпполита та інших св. мучеників, що тут спочивали, переніс папа Павло I. до Риму.

3. Кладовище св. Петра й Маркилина («ad duas lauros»)

Около 3 км. від murів Риму, біля руїн величавого мавзолею св. Олени при via Labiасана розтягається великий підземний некрополь із III. ст. т. зв. „ad duas lauros“, або, як його пізніше називали християни, кладовище св. Петра й Маркилина.

Провідники з VII. ст. згадують поіменно чотирьох загально відомих мучеників, що поховані в тих катакомбах. Перші з них були: священик Петро та егзорцист Маркилин, що як це читаємо з напису папи Дамаза, перетерпіли смерть від меча при via Cornelia. Їхнім похороненням мала зайнятися Лукилля, мати мученика Тібургія, якого тіло похоронено зовні тих катакомб (над його гробом вибудували християни пізніше церковцю). Четвертий мученик це св. Горгоній, що мав бути слугою на царському дворі в Нікомидії; його мощі перевезли християни до Риму та зложили в підземній крипти кладовища „ad duas lauros“.

Крім цих чотирьох спочило в тих катакомбах десятки інших мучеників, здебільша жовнірів із часів переслідувань Діоклетіяна. Між ними є також т. зв. „*quatuor coronati*“ — жовніри двірської цісарської когорти.

Кладовище св. Петра й Маркилина відкрив Бозій, спустившись в його нутро на ливні через світляний отвір. Тут знайшов він крипту обох Мучеників, прикрашену великим мальовилом. Петра й Маркилина похоронили християни в двох заглибленнях, одного над другим; щоб однак зробити відповідне місце як на відправу Євхаристійної Жертви, так для вірних, що сходилися численно молитися при гробах святих, обкопали в IV. ст. землю довкруги обох заглиблень і так зробили просторе святилище з абсидою. Папа Дамаз велів каплицю гарно прикрасити, і в тій формі вона збереглася аж досі. В крипті збереглася також велика, гарно розмальована картина Спасителя (в авреолі), що сидить на престолі та держить на колінах св. Письмо. По обох боках Христа стоять Апостоли: Петро й Павло, а нижче є чотирьох святих із простягненими до Спасителя руками; біля їхніх голів виписані імена: *Gorgonius, Petrus, Marcellinus, Tiburtius*.

Кладовище св. Петра й Маркилина перевищує що до числа мальовил усі інші римські катакомби. Зі Старого Завіту бачимо там: Адама й Еву, Ноя в кораблі, жертву Аврама, Ілію на огняному возі, Мойсея, що добуває воду зі скали, Йону, якого пожирає кит, Даниїла між львами. З Нового Завіту: сцену воскресення Лазаря, чудесне розмноження хлібів, uzдоровлення розслабленого, трьох мудреців у дорозі до вертепу, хрещення Спасителя в Йордані; картини: доброго Пастиря, uzдоровлення кровоточивої, що дотикається Христової одежі, розмова з Самарянкою, і т. д. На одному аркосолею представлена Богородиця з Дитятком на руках між двома мудрецьми, що несуть дари. Марія змальована без накриття на голові. Армелліні¹⁾ добачує в цій картині преставлення дівицтва Марії, — бо в Римлян тільки незамужні дівиці не накривали своїх голів.

Характеристичні в цих катакомбах є картини аґап. При тих аґапах (вечерях) послугує дві жінки: Ірина й Аґапа, як це читаємо з написів: „*Agape misce nobis; Irene porge calda*“. Де Россі завважує²⁾, що представлення пирів у катакомбах становлять дві окремі групи. До першої належать мальовила,

¹⁾ Armellini : *Gli antichi cimit. crist.*, стр. 335.

²⁾ Roma softer., II, стр. 341.

в яких є представлене чудесне розмноження хлібів та риб, а в пирах бере участь сім осіб; ці картини представляють Євхаристійну Вечеру Христових ісповідників на землі. Другу групу становлять представлення пирів при участі мужчин, жінок та дітей в ріжному числі; вони представляють бенкет святих у небі. До цієї групи зачисляє де Россі картини пирів у катакомбах „*ad duas lauros*“, де Ірина й Агата персоніфікують той мир і любов, що царствує в житті душ, прийнятих до вічного щастя в небі.

Між численними графітами, що збереглися на стінах катакомб, треба згадати про один із молитвою до милосерного Судді: „*✠ criste - in - mente - habeas - marcellinu(m) - peccatore(m) - et - iobinu(m) - semper - vivatis - in - deo.*“

В одній галерії біля крипти Петра й Маркилина видніє нагробний напис: „*a - deo - et - sanctis - accepta*“. На іншому написі читаємо: „*leontie - in - pace - que - vixit - annis - XXVII - mens. IIII - die - XXVIII - fecit - primus - cum - laborone - sue*“. Назва „*laborone*“, дана помершій дружині, свідчить, як християни цінили собі працю, що її своїм прикладом ушляхетнив на землі Воплочений Божий Син.

4. Кладовище св. Кастуля

В актах св. Севастіяна оповідається, що Кастуль був слугою на дворі Діоклетіяна. Після зради апостата Торквата закопано його живцем при *via Labicana*. Кладовище відкрив 1672 р. археолог Фабретті; воно лежить 12 м. під поверхнею землі. Випадково при будові залізниці 1864 р. відкрили інші галерії, однак ще й досі не переведено тут належних дослідів.

5. Кладовища св. Гордіяна, св. Тертуліна та Апроніяна

Ці три кладовища при *via Latina*, подібно як західня група катакомб, не дочекалися ще правильних археологічних студій, однак з її старини можна сподіватися цінних свідочств для історії перших віків християнства.

Кладовище св. Гордіяна положене найближче мурів міста. Над ним стояла наземна базиліка, в якій зложили християни мощі Гордіяна, Епімаха, Кварта, Квінта, Трофима та інших мучеників за Христову віру.

Друге кладовище взяло свою назву від Тертуліна, мученика з часів Валеріяна.

Катакомби Апроніяна це третє християнське кладовище при *via Latina*, що його відкрив Бозій. В наземній церковці спочивало тіло св. Євгенії, славної мучениці з переслідувань Валеріяна й Галієна.